

Samsonowicz, Henryk

Ośrodki gospodarcze w Puszczy Białej na początku XIX wieku

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 6, 46-48

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

OŚRODKI GOSPODARCZE W PUSZCZY BIAŁEJ NA POCZĄTKU XIX WIEKU

Puszcza Biała przyciągała od dawna uwagę historyków i etnografów jako wyodrębniony region etnograficzny¹. Granice jej nie są wyraźnie określone.² Biorąc pod uwagę stosunki własnościowe, szczególnie stan posiadania biskupów płockich otrzymamy obraz odmienny od tego, który wyłania się przy analizie zabytków kultury materialnej. Nie siląc się na większą precyzję przyjmijmy tu, że interesujący nas obszar leży między Bugiem na południu, Narwią na zachodzie. Granice północna i wschodnia nie są tak oczywiste, ale jeśli przyjąłbyśmy założenie, że i one są wyznaczone przez cieki wodne, to z grubsza można by je określić dolinami Orzyca na północy i rzeki Brok na wschodzie. Ma to także uzasadnienie historyczne, jako że wzdłuż Orzyca biegła już w XV w. granica ziemi nurskiej.

Cały ten teren wyróżnia się – do dziś – dużym zalesieniem i brakiem – poza obrzeżami północnymi i wschodnimi – dużych prywatnych majątków ziemskich. Uchodził i uchodzi za obszar pozbawiony osad miejskich. Starsi i nowsi badacze zwracali uwagę tylko na miasta pogranicza tego obszaru – Ostrów Mazowiecką, Brok, Wyszków, Andrzejewo i Pułtusk już za Narwią,³ a na szczegółowej mapie Polski Karola de Perthées'a z 1773 r. nawet zabrakło Ostrowi⁴.

Pogląd o braku miast czy szerzej – o niskim stopniu urbanizacji tej części Mazowsza jest oczywiście słuszny. Tylko wymienione wyżej osady cieszyły się na początku ubiegłego stulecia prawem miejskim. Należy jednak zwrócić uwagę na rolę tych osad, które pełniły różnorakie funkcje gospodarcze, kulturalne i administracyjne. Stanowiły one siedziby gmin, posiadały własne parafie i na ich terenie odbywały się targi i jarmarki. Ich rola jako ośrodków rynków lokalnych nie budzi wątpliwości. Spora część ich mieszkańców zajmowała się handlem, rzemiosłem, usługami. Niektóre z tych miejscowości posiadały dawniej prawa miejskie, inne posiadały niezrealizowane przywileje zezwalające na założenie miasta. Biorąc pod uwagę niektóre osady, które były siedzibami parafii otrzymamy następujące zestawienie: osady posiadające na przełomie XVIII i XIX w. prawo miejskie:⁵ 1) Wyszków, 2) Ostrów, 3) Brok, 4) Andrzejewo; Osady posiadające wcześniej prawo miejskie: 5) Zambski, 6) Goworowo; Osady posiadające niezrealizowany przywilej: 7) Długosiodło⁶; Osady na statucie wsi: 8) Brańsk – Brańszczyk, 9) Pniewo, 10) Obryte, 11) Wąsewo, 12) Czerwin, 13) Barcice.

Można te miejscowości zgrupować też inaczej. Aż 8 z nich leżało na granicy omawianego obszaru (Zambski, Goworowo, Czerwin, Andrzejewo, Brok, Brańszczyk, Wyszków, Barcice⁷). Ich znaczenie wiązało się bądź z bliskością splawnych i rybnych rzek (Zambski, Barcice, Wyszków, Brok) bądź z wymianą między strefą leśną i rolniczą (Goworowo, Andrzejewo, Wyszków). Wewnątrz omawianego obszaru leżało zatem jedynie pięć miejscowości: Ostrów – niewątpliwie największa z nich, posiadająca prawa miejskie i cztery wsie kościelne: Długosiodło, Wąsewo, Obryte i Pniewo. Niewątpliwie życie gospodarcze koncentrowało się na obrzeżach Puszczy. Na jej zachodnich krańcach

(Zambski, Obyrte, Pniewo) omawiane miejscowości targowe dzielił dystans – 4–7 km kilometrów, podobnie było nad Bugiem (Wyszków, Brańszczyk) i na północy – (Goworowo, Wąsewo, Czerwin). Jeśli cały omawiany obszar liczył ok. 1600 km² to jego zewnętrzne rynki lokalne obejmowały ok. 100–120 km² natomiast wewnętrzne – przede wszystkim Ostrów, Długosiodło i Wąsewo – ok. 300–350 km².

Na pewno na znaczenie lokalnych ośrodków wpływały ich połączenia z dalszymi rejonami. Przez Puszczy Białą i wymienione osady przebiegały drogi handlowe o znaczeniu ogólnopolskim. Szlakami spławnymi były Narew i Bug, wzdłuż którego też biegł trakt lądowy (sięgający wczesnego średniowiecza). Na tych drogach leżały: Wyszków, Brok, Brańszczyk, Zambski i Barcice. Przez Puszczy najważniejszy szlak biegł z Pułtuska przez Obyrte, Długosiodło na wschód albo przez Wąsewo w stronę Ostrołęki, Nowogrodu albo przez Ostrów w kierunku Łomży i Andrzejewa. Dopiero początek XX wieku wraz z budową dróg bitych (Wyszków – Ostrów, Ostrów – Różan) oraz kolei żelaznych (linii Wyszków – Ostrołęka i Małkinia – Ostrów – Ostrołęka) przyniósł ze sobą degradację średniowiecznego szlaku przez środek omawianego obszaru do poziomu drogi lokalnej⁸.

Puszcza Biała po zniszczeniach wojen szwedzkich zasiedlona była ponownie w XVIII i XIX w.⁹ przy czym dwie fazy migracji różniły się od siebie dość istotnie.

W XVIII wieku biskupi płocki sprowadzali osadników z Puszczy Zielonej oraz, w mniejszym stopniu – osadników niemieckich. Wiek XIX, okres w którym Puszcza była własnością rządową, wprowadził nowych osadników, przede wszystkim żydowskich. Zaczęli oni napływać do lokalnych ośrodków gospodarczych już w końcu XVIII w. po to, by zdominować liczebnie ich mieszkańców pod koniec wieku następnego.

Do miejscowości położonych w Puszczy Białej przybywali także Niemcy, ale głównie osiadali we wsiach. Natomiast w ośrodkach rynku lokalnego zamieszkiwali w XIX w. przedstawiciele innych zawodów także urzędnicy i pisarze gminni, niekiedy nauczyciele.

Źródłem bezcennym, które ukazują stosunki demograficzne są księgi parafialne dotyczące narodzin (Libri baptisatorum), śmierci (Libri mortorum) i małżeństw (Libri matrimoniales)¹⁰. Kiedy w 1808 r. na podstawie Kodeksu Napoleona wprowadzone zostały na ziemiach Księstwa Warszawskiego świeckie urzędy stanu cywilnego obowiązek prowadzenia akt nałożono na proboszczów parafii katolickich. Daje to możliwość na podstawie próbnych badań ukazania jak kształtowały się stosunki demograficzne w osadach położonych w Puszczy Białej. Na podstawie wrywkowych danych z lat 1808–1810 można sądzić, że wymienione osady liczyły od 150 do 200 mieszkańców, wśród których katolicy stanowili ok. 75%, ewangelicy ok. 15% i Żydzi ok. 10%.

Trudniej jest określić zawody mieszkańców tych osad tym bardziej, że większość z nich łączyła różne zajęcia żyjąc z rolnictwa i dorabiając sobie rzemiosłem, usługami, transportem. W oparciu o deklaracje składane przez osoby występujące w księgach parafialnych można wymienić główne źródła utrzymania: rolnicy – 75%, rzemieślnicy – 7%, kupcy – 5%, dzierżawcy – 2%, bartnicy – 2%, służba domowa – 2%, przewoźnicy i furmani – 2%, karczmarze – 1%, młynarze – 1%, rybacy – 1% – inni (duchowni, szlachta, urzędnicy gminni) – 2%. Razem – 100%.

Proporcje te w następnych latach miały ulegać zmianom. Zmniejszała się liczba ludzi żyjących ze splawu i bartnictwa, wzrastała grupa kupców i rzemieślników. Dane powyższe zatem dotyczą stosunków w okresie przejściowym między czasami Pierwszej Rzeczypospolitej i okresem Królestwa Kongresowego.

PRZYPISY

- ¹ Por. M. Żywirska: Puszcza Biała, jej dzieje i kultura, Warszawa, 1973. Brok i Puszcza Biała. Przeszłość – środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze pod red. J. Kazimierskiego, Ciechanów 1989. W obu pozycjach literatura przedmiotu.
- ² M. Żywirska: Puszcza, s. 32; A. Kutrzeba-Pojnarowa: Puszcza Biała jako region etnograficzny, w: Brok i Puszcza Biała, s. 335.
- ³ M. Bogucka, H. Samsonowicz: Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorczej, Wrocław 1986, s. 348, por. też przyp. 1.
- ⁴ K. Buczek: Dzieje kartografii Polskiej od XV do XVIII w., Wrocław 1963, mapa XL.
- ⁵ M. Bogucka, H. Samsonowicz: Dzieje, s. 116.
- ⁶ Archiwum Diecezji Płockiej, Dz. 46, Akta Kapituły Pułtuskiej 1556 r., s. 46.
- ⁷ Por. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, t. 1–16, Warszawa 1880–1895. Pamiątna książka Łomżyńskiej Gubernii, Łomża 1880–90.
- ⁸ H. Samsonowicz: Brok i Puszcza Biała w średniowieczu, w: Brok i Puszcza Biała, s. 23. Atlas Historyczny Polski. Mazowsze w drugiej poł. XVI w., pod red. W. Pałuckiego, Warszawa 1973.
- ⁹ M. Żywirska: Puszcza Biała, s. 62, 85.
- ¹⁰ Kwerenda w archiwach parafialnych przeprowadzona w latach 1973–1984 i 1990 w Długosiodle, Róźnie, Broku, Ostrowi, Wąsewie, Piskach. Por także H. Samsonowicz: Księgi parafialne jako źródło do historii Żydów na Mazowszu (w druku).